

LA LLEGENDA DE L'ARBRE DE LA CREU A LA CATEDRAL DE BARCELONA

L'any 1935 coincidia la publicació d'un estudi del docte Conservador del Museu Episcopal de Vic, mossèn Eduard Junyent, en el volum que «Analecta Sacra Tarraconensia» dedicava a homenatjar el venerable historiador Heinrich Finke,¹ amb l'aparició d'un article meu al diari «La Vanguardia», de Barcelona, relatiu un i altre treballs a procurar l'esclariment d'unes representacions plàstiques existents als claustres de la catedral de Barcelona.² Era potser aleshores la primera vegada que aquells relleus havien cridat especialment l'atenció, i ho feien justament des de punts de vista allunyats i amb resultats ben diversos.

La coincidència obeïa segurament al fet que els relleus del claustre de la Seu havien estat ben reproduïts fotogràficament poc abans per l'Arxiu d'Arqueologia Catalana i posats, per tant, a l'abast de qui volgués estudiar-los, cosa abans difícilíssima per estar situats en una imposta molt alta, d'escassa visualitat.

Mossèn Eduard Junyent veia en aquella obra escultòrica un cicle concepcionista ben avingut amb la tradició que en els segles XIV-XV (època de la construcció del claustre) existia a Catalunya a favor d'aquest misteri de la Mare de Déu. Jo hi trobava la traducció plàstica d'una llegenda medieval molt estesa al temps de la construcció dels claustres de la catedral i que, d'anys enrera, anava recercant en textos i en obres d'art anteriors al Renaixement.

1. EDUARD JUNYENT, *El cicle concepcionista de la Seu de Barcelona*, «Miscel·lània Finke d'Història i Cultura Catalana» (=«Analecta Sacra Tarraconensia», XI (1935), 169-178).

2. *Una leyenda medieval y sus ilustraciones escultóricas*. «La Vanguardia», Barcelona 27 juny 1935.

A «La Veu de Catalunya» de l'1 d'abril de 1918 jo mateix havia publicat un article dedicat a la llegenda de l'arbre de la Creu, del qual, trobant-lo adient, m'atreviré a copiar-ne alguns paràgrafs en els quals he introduït ara algunes noves observacions i referències.³

La Passió de Jesús ha estat pròdiga en tradicions i llegendes, de la ufana de les quals totes les literatures són abundantment florides. L'Edat Mitjana en recollí la frescor i la gràcia primitives, enllaçant-les sovint amb records anteriors, obeint així la mateixa llei que feia entrelligar en els capitells romànics les escenes de la vida quotidiana amb els monstres de les antigues mitologies.

Les llegendes de la Passió són en gran manera diverses; algunes provenen del desdoblament literari de representacions simbòliques o sentimentals; com el pelicà o la Pietat de Maria; altres ens donen biografies de personatges secundaris, com Judas o la Verònica; altres encara són purament anecdòtiques, com la llegenda dels diners de Judas o la dels claus de la Crucifixió.

La llegenda de l'arbre de la Creu sembla tenir una major transcendència, com si intentés assolir el desig medieval de lligar amb el Vell Testament totes les tradicions de la vida del Crist. Unes paraules de sant Pau, comentant místicament la comparació del pecat d'Adam amb la redempció cristiana, contenen probablement el nucli primordial de la llegenda. Cercant els motius d'equivalència, sant Pau insistia únicament en la comparació del nombre, i venia a dir: la reconciliació vingué a tots per l'obra d'un sol, així com la culpa del pecat d'un sol home havia caigut damunt de tots. L'esperit medieval anà brodant la llegenda a l'entorn d'aquell nucli, valent-se de vegades d'elements de llunyanes procedències.

De la comparació d'Adam i Crist en vingué la de l'arbre del Paradís i la Creu del Calvari. Sant Ireneu, de la fi del segle II, glossa el paralelisme de l'arbre del Paradís que ha perdut l'home i la fusta de la Creu que l'ha salvat. Lluís de Saxònia ens tramet, en *Lo Quart del Cartoixà*, una exposició de sant Agustí, en la qual se'ns mostra clarament el desenrotllament de la idea inicial, relacionada amb un altre tema així mateix de sant Pau: la de la mort del Crist vivificadora de la mort causada pel primer home: «... En creu, donchs, volgué morir lo Senyor a natura humana reembre, perquè a la malaltia, pogués còn-

3. *Simbologia medieval: La llegenda de l'arbre de la Creu*, «La Veu de Catalunya», Barcelona 1 abril 1918.

gruament la medicina respondre ; que de allí hon la mort a nosaltres venia, resuscitàs nostra vida ; e Satanàs, que al home havia vençut en l'arbre, per home fos vençut en l'arbre. Per l'arbre en lo qual se trencà lo manament fou la general mort en lo món introduhida ; per l'arbre hon s'obehí al manament fou la mort del mon expellida. L'arbre sech de turment e de dolor e de obediència vencé l'arbre vert, florit de miserables e mortals flors de concupiscència ; e vencent Jesús Déu home les dolors del sech e dur arbre, ha vençut les mortals delectacions que del arbre vert nos maten...»⁴

Sant Pere Pasqual, en el *Llibre de la disputa contra los jueus sobre la fe*, retreu la mateixa idea : «... així que aquell qui vensé Adam per fust e per fust és stat vensut...»⁵ Com així mateix la trobaríem en la major partida dels llibres medievals que glossen la Passió o s'hi refereixen.

Aquestes comparacions podríem dir que formen el tema místic de l'arbre de la Creu. El tema llegendari comença així que, ultrapassant l'equivalència simbòlica dels dos arbres, se'n recerca la identitat material. Sembla talment que la comparació apostòlica de les condicions del pecat i les del perdó, el tema pur i enlairat, la glossa agustiniana del qual ens ha tramès En Rois de Corella en la seva traducció del *Cartoixà*, hagués caigut a les mans del poble i aquest hagués convertit el símbol en identitat, seguint una llei de simplificació que li és ben pròpia. Algunes vegades, però, es fa costós d'entreveure en els temes llegendaris de l'arbre de la Creu una interpretació vulgar dels temes místics ; més verosímil fóra suposar que aquests podrien representar un intent d'idealització d'aquells elements llegendaris.

No és possible, per tant, d'afirmar que l'evolució del tema místic sigui anterior a la formació del tema llegendari. Un i altre deuen referir-se en llur origen a la reacció que el moviment antijudaic promogué en els primers segles del cristianisme. L'antijudaisme a què ens referim tendia a abandonar els llibres del Vell Testament, i fou declarat herètic per l'Església, apareixent aleshores, per reacció natural, una forta tendència concordista que si els pares de l'Església podien sostenir a l'altura ideològica que hem vist en sant Agustí, el poble, en

4. *Lo Quart del Cartoixà*, de LLUÍS DE SAXÒNIA, traduït al català per J. ROIS DE CORELLA (València 1502).

5. *Llibre de la disputa del bisbe de Jaen contra els jueus sobre la fe*, atribuït a SANT PERE PASQUAL. Ms. 75 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, títol XLIIII.

canvi, havia forçosament de malmenar, formant, paral·lelament a la versió docta o inspirada, una altra lliçó llegendària més assequible a la simplicitat del seu caràcter.

Una redacció trescentista de la llegenda continguda en un manuscrit de París anomenat provisionalment *Vida popular de Jesús*, sembla indicar-nos lleument la distinta procedència dels dos temes: «... cor enaxí com Adam fon desaubut en lo fust, enaxí Crist soferí passió en lo fust. E diu-se en una ystòria dels grechs, que en aquell mateix fust sofferí passió.»⁶ De la comparació mística no en diu la font; de la llegenda, en canvi, diu que la treu d'una història dels grecs, com si en volgués defugir la responsabilitat.

Els elements dispersos de la llegenda sembla que no arribaren a una redacció formal fins al segle XII; contribuïren a la seva fixació Pere Comèstor, Godofrè de Viterbo, Joan Baleth i més tard el Voràgine,⁷ o qui fos l'autor de la *Llegenda Auria*. Paul Röhde ha puntualitzat les fonts literàries de la llegenda de la Creu en estudiar la formació de la *Crònica Universal o Gènesi d'Esriptura*.⁸

Segons aquesta llegenda, Adam pregà el seu fill Set d'anar al Paradís per tal de recollir l'oli de misericòrdia que li havia estat promès; Set seguí les petjades dels seus pares en les quals l'herba no havia tornat a brotar, i arribat que fou a les portes del Paradís, restà esbalaït de la claredat que n'eixia. Un àngel aleshores li mostrà l'arbre de la ciència, tan alt, que abastava el cel, i que tenia dalt de tot l'Infant que havia de destruir els pecats d'Adam quan fossin complerts els terminis; i aquell infant era l'oli de misericòrdia. L'àngel donà a Set un brot de l'arbre dient-li que el plantés, que quan aquell brot fruitaria son pare seria guarit. Set plantà la branca en la tomba d'Adam. Jenico, fill de Noé, la transplantà al desert on Moisès la trobà, i aquest portà el tronc en els seus peregrinatges. Amb aquest tronc sanava Moisès

6. *Vida Popular de Jesús*. Ms. esp. 486 de la Bibliothèque Nationale de París. El senyor MIQUEL I PLANAS en publicà la descripció i l'index en el seu *Estudi Històric y Crítich sobre l'Antiga Novela Catalana pera servir d'introducció al Novelari Català dels segles XIV a XVIII*, «Bibliofília», I (1911-1914), col. 210.

7. W. MEYER, *Die Geschichte des Kreuzholzer von Christus* (1881). Segons MEYER, la forma històrica més antiga de la llegenda de l'arbre de la Creu correspon al segle XII. PERE COMÈSTOR procura el seu escampament incloent-la en la *Historia Scholastica*, de 1175, així com GODOFRÈ DE VITERBO en el *Pantheon* i JOAN BALETH en el seu *Rationale Divinorum Officiorum*.

8. PAUL RÖHDE, *Die Quellen der romanischen Weltchronik*, en *Denkmäler Provenzalischer Literatur*, de SUCHIER, I (1883). JEANNE LUCIEN HERR, *La Reine de Saba et le bois de la Croix*, «Revue Archéologique» (gener-febrer 1914), 1-21.

els qui eren enverinats de serpent, tornava dolces les aigües amargants i feia brollar aigua clara de la roca. David retrobà l'arbre que Moisès havia novament plantat, i Salomó el posà a la porta del temple, on el veié la reina de Saba, i profetitzà que d'aquell fust vindria la salut al món i la destrucció dels jueus. Fou tirat després a la piscina de Siloe, les aigües de la qual des d'aleshores sanaren tota malaltia. El dia de la Crucifixió els jueus trobaren aquell fust que havia rodolat per l'aigua fins que n'era eixit, i en feren la creu on morí Jesús.

Aquí també, paral·lelament a la llegenda de la identitat del tronc de l'arbre del Paradís i de la Creu, es troba la versió mística, recollida així mateix en *Lo Quart del Cartoixà*, la qual veu en tots els arbres i fusts prodigiosos dels llibres bíblics altres tantes figures simbòliques de la Creu.

El nostre Eiximenis, que conegué la llegenda a través del Voràgine, no la volgué incloure en la seva *Vita Cristi*: «... del fust d'aquesta preciosa creu posa lo mestre de las Flors dels Sants algunes coses que ell mateix reputa per apòcrites o de poc fonament, per tal ho leix estar, e qui'u volrà legir aquí'u trobarà largament...»⁹

No sempre, però, esdevé el cas d'Eiximenis; ben sovint s'escau que el tema místic es troba afectat d'elements llegendaris, la qual cosa en fa més difícil el destriament. On aquesta confusió és més palesa és en el tema de la diversitat de fustes de què fou feta la creu. Aquest tema forma un element de la llegenda que sembla haver sofert una evolució pròpia, enllaçant-se, però, d'antic, amb els elements principals. La versió mística d'aquest tema la recull també el *Cartoixà*, mantenint-se sempre en el mateix to d'inspiració elevada. La diversitat de fustes sembla un pretext per parlar simbòlicament de la virtut de la redempció: «... significa lo cedre celsitut de contemplació elevada; lo ciprer, perfum de gloriosa fama; la palmera, triunfo de honrosa victòria; la olivera, benignitat de misericòrdia e copiosa redempció nostra».

La versió llegendària ha unificat en alguns textos el tema de la identitat i el de la diversitat de fustes. *La vida popular*, que conté la llegenda en la seva forma més evolucionada, seguint en línies generals el text llatí del *Post peccatum Ade* i la *Gènesi d'Esriptura*, refereix com Set no obtingué una branca de l'arbre del Paradís, sinó tres llavors

9. EIXIMENIS, *Vita Christi*, VORÀGINE, *Llegenda Auria*. Vegeu sobretot el ms. 21-2-18 (numeració antiga) de la Biblioteca Universitària de Barcelona: *Del trobament de la santa Creu*.

d'aquell arbre, les quals sembrà sota la llengua del cadàver d'Adam, eixint-ne tres plançons que s'ajuntaren formant un sol arbre, cobert d'una sola escorça, les fulles del qual eren de tres maneres: de cedre, de xiprer i de palmera, com a símbol de la Trinitat.

Els elements literaris per a l'estudi de la formació i evolució de la llegenda de l'arbre de la Creu són copiosíssims, i la literatura catalana posseeix versions antigues de la major part dels textos a partir de l'anomenat *Evangelí de Nicodemus*. La versió més extensa i completa que en coneixem està continguda en el llibre batejat amb el nom de *Post peccatum Ade*. N'hem conegut una antiga versió catalana, *La Vida popular de Jesucrist*, que es troba en un manuscrit de la Biblioteca Nacional de París, gràcies a les fotocòpies que ens ha facilitat generosament el bon amic senyor Miquel i Planas.

Aquesta versió, encara inèdita, conté no solament una explicació total de la llegenda, sinó la relació més puntualment adaptada a la interpretació artística dels claustres de la catedral de Barcelona. És per aquesta raó que la transcrivim ací, i per la seva gran bellesa literària, la qual cobreix i dissimula la grafia irregular del manuscrit.

Pus damont vos avem dada figura de la creu en què Jhesucrist foposat com era feta, volem que sapiats de quin fust era e d'on vench.

Dien los maestres que Adam estech .c. anys que no se acostà ab sa muler entrò que li manà nostro Senyor que s'ajustàs ab ela. E adonchs engendrà Sed fil de Adam, lo qual fo en loch de Abel; e aquest Sed fo béobadient a son para. E com Adam fo de adat de .D.CCCC.XXXII. anys, astant en la val de Ebron, él se anugà del trebal que avia sofert en lo segle e aspacialment aquel dia, per so com avia talats abres e arancades rabases; e racoldà's sobre sa axade e comensà a fer gran dol, e pensà en lo maltret que avia sofert en lo món, per so com no era astat obedient a Déu; e molt ugat de viura. E apelà son fil Sed e dix-li: «Fiyl, jo't vul comanar hun missatga que fases per mi»; e Sed respòs: «Pare, jo som aparelat de fer so que tu'm manaràs.» «Donchs», dix Adam, «aparela't e ve-te'n a l'intrade d'aquela val e trobaràs les peades de mi e de ta mare que són cremades e secades, por so com tan gran fo lo nostro pecat que jamés no pot néxer erba là on nós possam los peus. E axí tu sagueix [fol 263. v. a.] aqueles peades e amananar-t'an tot dret a la porta de paradís taranal; e trobaràs l'àngel xerubín qui guarda la porta de paradís e té en la mà huna aspasa de foc resplandent qui tala de dues parts. E dir-li-as que jo som ugat de viura, e que'l prec que m'atuny per tu del oli de misericòrdia que Déu ma promès com ma gità de paradís.

E Sed, tantost mès-se al camí e sagent les peades veng a la porta de paradís on trobà aquí Xarubín e astech tot asblait de la claradat que axia de paradís taranal. E l'àngel dix-li: «Per què vens?» E Sed raspòs: «Mon para Adam m'envia a tu, qui és ugat de viure e prega't que

trametes del oli de misericòrdia que Déu li promès com lo gità de paradís.» E dix-li l'àngel: «Mit lo teu cap dins la porta e guarda so que y veuràs»; e Sed mès-lo y e viu dins moltes maneres d'arbres [fol 263. v. b.] e d'oucells e de nobleses, que no serien racontades per boca d'ome. E viu en mig del paradís huna font molt bela e clara e de aquela font axien .IIII. rius, la un dels quals à nom Fison, l'altre Guisson, l'altre Tigris, l'altre Eufatres; e aquests són los rius de què s'omple tot lo món d'aygües; e sobre aquela font viu hun gran arbre caragat de rams e era sens fules e sens escorxa. E com Sed viu aquest arbre ramenbrà-se dels pases de son pare e de sa mare e entès que aquest arbre era axí nuhu per los pecats d'él. E tornà atràs e contà-ho a l'àngel, e l'àngel manà-li que tornàs lo cap altre vegade dins e que guardàs bé so que y veuria. E Sed mès lo cap dins axí com d'abans, e viu .I.^a gran sarpent que astava avironade en l'arbre, e com lo viu tornà-sse'n molt aspaordit a l'àngel e contà-li tot so que avia vist. E l'àngel dix-li que y tornàs altre vagade, e Sed hi tornà altra vagade e mès lo [fol 264 r. a] cap dins axí com d'abans avia fet e viu l'arbre tan alt que tocava fins al cel, e alt en la sima del abra viu l'enfant que era embolcat en molt bels draps. E com Sed viu asò maravalà's molt e inclinà los uuls en tera e viu les rayls de l'arbre que foradaven la tera e pasaven entrò sus en infern, e conech aquí l'ànima de son frare Abel. E com Sed ach vist tot asò, tornà-se'n a l'àngel e contà-li tot so que avia vist e del infant. E dix-li l'àngel: «L'infant que tu as vist és lo fil de Déu que plora los peccatz de ton pare que'l deu destruir après que serà complit lo terme que és a vanir e aquest és l'oli de misericòrdia que Déu li promès. E aquel oli és vera piatat d'amor que deu destruir los pecats après que serà complit lo terme que Déu à astablit. E adoncs l'àngel pres .III. grans de aquel abra e donà-ls a Sed e dix-li: «Aquets .III. grans són d'aquest abre en què ton pare Adam peccà, e axí ve-te'n. [fol 264. r. b] E après .III. dies que tu seràs tornat a ta cassa morrà ton pare, e tu sotarrar-l'as, e matràs-li sots la lengua aquests .III. grans. E aquests .III. grans naxaran e faran .III. verges: la una serà sedre, l'altre sivrés, l'altra palma; cor per lo cedra serà entès Déu lo Para, e per lo sivrés Déu lo Fil, e per la palma Déu lo Sant Sperit; per so com lo cedra és lo pus alt abre qui sia és significat lo Pare, e'l sivrés qui à milor odor que nagú abre significa lo Fil, e la palma que és molt gran e espesa e fa lo fruit dols e saborós significa lo Sant Sperit.»

E com Sed ac tot asò oït tornà-sse'n a son pare Adam e comtà-ly tot so que avia vist ni oït. E Adam fo molt alegre e comensà a riure, e no avia ris en tota la sua vide; e adoncs Adam demenà mersè a nostro Senyor e dix: «Senyor Déu meu, prin la mia ànima si't plau, que asats é viscut»; e après .III. dies él morí, e son fil Sed sotarà-lo en la vayl de Ebron e mès-li los .III. grans [fol. 264. v. a] sots la lengua, e d'aquels .III. grans nasqueren .III. verges que avien de lonc huna brassa e estegren axí en la boca de Adam entrò a Nohé.

E d'equí avant comta sant Atanassi en huna istòria que diu que depuis que Noè isqué de la arca féu .II. fils la un dels quals ach nom Gonico, e aquest fou gran astròlech e avia oït comtar a son pare del fet de Adam e de paradís taranal e com Sed anà là. E com sabé per l'àngel com la humana natura lo devia cobrar. E per aquesta raó Gonico dix que volia veura lo logar on Adam fou sotarat e anà-hi e trobà y aqueles .III. verges.

E comensà a dir profatitsant: «Yo pendré aquests .III. rams e posar-los-é en lo desert e faran d'eles creu al meu Déu.» E adoncs arrancà·ls tots .III. e plantà·ls en lo cap del desert en lo qual Moisèn estech après gran temps ab los fills d'Israel, e plantà cascú per departit [fol. 264. v. b.] la un del altre, mas per la virtut de Déu e per so que se avia a sdevenir d'éls, natura los ajustà e tot .III. foren coberts d'una escorxa. E féu d'éls .I. abra que no avia en si nagú departiment sinó en les fules que eren de cedra, de ciprés e de palma. E aquest abra que era de .III. natures sots huna coberta d'escorxa significa lo Para, e'l Fil, e'l Sant Sperit que són .III. persones en hun Déu.

E en lo tems de Moisèn profeta, com ac tret lo poble d'Israel d'Egipta per manement de Déu e fon nagat lo rey Faraó en la mar ab tote la sua ost venc Moysèn en lo desert e trobà aquel abre e com viu .III. natures entès manués per l'Esperit Sant so que aquell abre significava e so que demostrava e féu-lo talar d'equí. E mentre que'l talaven era tan gran e tan bona l'odor que naxia que tot lo pòbol si dalitava axí que cuydaven éser en tera de promissihó [fol. 265. r. a]. E per aquesta demostransa que Moysèn fou molt alegra e embolcà-lo en hun bel drap d'or e portava·l en si per santa cossa dementra anava per lo desert on astava .XL. anys. E com algun om era punit de mors de serpent e muria, o d'ascorpi o d'alguna animalia enverinada vanien a Moisèn e tocave·ls ab aquel abra e era manués viu e san. E a cap d'un temps que·ls fils d'Israel vengren a aquel logar on no avia sinó aygües amargosses, materen aquel fust en les aygües e foren dolces. E com foren a aquel loc on no podien aver aygua murmuraven a nostro Senyor e dix-los Moisèn profeta: «Gent de mala crazensa, no crazet vós que·us donem aygua d'aquesta pera?» E farí dues vagades ab sa verga aquela pera e isqueren manués aygua e bageren éls e totes les bísties abundantment. E com [fol. 265 v. b] nostro Senyor ach fet aquest miracla dix a Moisèn: «Per so com tu diguist davant lo poble que tu daries aigua e no parlist de mi no entraràs en tera de promissió.» E Moisèn dix: «Doncs, Senyor, qual serà aquel que·y metrà lo teu poble?» Raspòs Déu: «De tots aquests no n'y entrarà nagun sinó Calef e Josuè.» Adoncs entès Moisèn que poca era la sua vida. E adoncs [anà] en la val de tera de Moab qu'és contra Sagor e plantà aquel abra que vos avem dit.

E après morí Moisèn e estech aquí aquel arbra entrò al tems del rey David: e en lo tems del rey David él volc fer lo temple de Jherusalem e envià sos mestres per boscar la fusta en lo mont de Líbano e en lo mont de Tabor. E adoncs los maestres trobaren aquel abre que s'era fet fort beyl e gran, e com lo volgren talar gardaren alt en la sima e viren que livave [fol. 265. v. a] fules de .III. natures. E adoncs foren molt maravelats e feren-ho asaber al rey David e lo rey anà·hi e maravelà·sse·n fort e féu-lo taylor ab gran ravarència e féu-lo·n portar e tenc-lo molt onradement en son palau. E com eyl se fo aparelat de fer lo temple, nostro Senyor Déu li dix: «Per so com tu est astat omayer, no vul que tu·m fases lo temple, mas ton fil Salamó, qui regnarà après de tu, aquel lo farà.» E adoncs lo rey David sa laxà de comensar aquella obra.

E com fo mort lo rey David, manà nostro Senyor a Salamó son fil que faés aquel temple. E adoncs Salamó ac·ne voluntat que faés passar a aquel temple lo fust e féu-lo·y portar, e·ls maestres midaren-lo e com

l'agren midat e pugat sus fon curt, e com era baix era larch. E adoncs Salamó dix: «Per sert no vol Déu [fol. 265. v. b] que aquest fust intra en aquesta obra, cor per asò o podem conòxer; e adoncs féu-lo posar a la porta del temple per so que'l poble li fes ravarència e que entenessen que Déu volia demostrar alguna cossa per eyl. Emperò alguns dien que'l posà per pont en hun pasant d'aygua on pasaven moltes gents, mas assò no pot ésser, com tan savi om com era Salamó, fust de què él agués vistes tan grans maraveles, no posara en tan vil loc. E per so devem mils creura so que'n comta sant Atanassi, qui diu que él lo posà a la porta del temple per so que les gents li fesen ravarència. E a cap de tems, Nicau, la sibiha ragina de Sabba, venc d'Orient per veer lo rey Salamó e per oir la sua saviessa en Jherusalem. E adoncs montà a orar lo temple, e com viu aquel fust davant la porta comensà a dir profatitzan: «Ay fust, beneyt sies tu, cor tu est así per dar pau a tot lo món. Grans coses demostres [fol. 266, r. a] com tu est porta de salut maraveyl-me del rey qui't té así tan onrat com per tu serà destròit tot lo regna dels jueus e per tu vendrà salut a tot lo món e mort an aquels com cové que sia enviat del cel qui naxerà de verga e serà senyor de tot lo món, del regna del cel e de la terra.» E adoncs aquestes paraules foren retetes davant Salamó, e Salamó tench a ment en asò e les gents meinspraaren lo fust e volguerem-lo lavar d'equí, mas lo rey no'ls ho consentí. E a cap d'alguns dies venc en lo temple huna fembra e stech-se sobre lo fust per menyspreu, e manués foch sa tench a les sues vastidures e ac gran paor e cridà a alta veu: «Jhesuchrist fil de Déu, ages mercè de mi.» E com los jueus oisen assò foren molt dolents e prangueren-la e gitaren-la fora de la vila per aquela porta qui era contra aguilon e apadragaren-la. E aquesta fon la primera fembre qui raebé martiri per Jhesuchrist.

E adoncs los jueus prengueren [fol. 266. r. b] lo fust, gitaren-lo en la pasquera de Siloe que era apalade parbaticha on lavaven les carns dels sacrificis, per so que podrís aquí e que no isqués a olm, e que no pogués vanir per él asò que la ragina Nicaula ni aquela fembra avien dit. E adoncs lo fust intrà-se'n en lo fons de la bassa e mès-se sots huna balma qui era en la pissina, axí que no'l podia veura nagun. E d'aquela ora avant ach la pissina virtut de sanar los malalts de qualque malaltia aguessen, axí que lo primer om que hi intrava pres lo moviment de la aigua era guarit com l'àngel de Déu davalava sobre lo fust cada dia huna vagade e movia lo fust e l'ayga per lo moviment del fust movie-sse. E adoncs los malalts com o veyen intraven dins e eren sanats, e aquesta virtut depuis que'l fust hi fou gicat fins al temps que Jhesuchrist aparech.

E adoncs lo fust rodà sus l'aiga e gitaren-lo defora e en aquel jorn que menaven Jhesuchrist crucificar pasaren per [fol. 266. v. a] aquel loch on jasia lo fust e viren que aital era com l'avien mester e posaren-lo a costes a Jhesuchrist e feren-lo y portar, sasons que diu sant Johan avengalista, e foren fora de la vila. E feren-li portar la creu entrò a Monticalvari, sasons que comten tots .IIII. los evengalistes. E entrò así o comta sant Atanasi en la sua istòria. E adoncs com Jhesucrist hi fo crucificat amagaren los jueus la creu sots tera. E après gran tems trobà-la la regina Elena, mare del emperador Contastí e portà-la a Roma. E ara és partide en diverses parts del món en relíquies...

Si els elements literaris de la llegenda de l'arbre de la Creu són copiosos, les representacions gràfiques són, en canvi, escassíssimes.

Aquesta darrera afirmació, que formulava en l'article periodístic referit, no gosaria suavitzar-la gaire malgrat els trenta anys transcorreguts. Tampoc no podria deixar-la com a definitiva, i això principalment per la descoberta als claustres de la seu barcelonina dels relleus que reproduïxen aquesta llegenda amb prou extensió i claredat per a no deixar lloc a dubtes.

La imposta del claustre de Barcelona situada al tercer pilar de la crugia que correspon al carrer del Bisbe, pot considerar-se repartida en set escenes consecutives, representades una a seguida de l'altra sense cap element divisorí. Van de dreta a esquerra per ésser aquest l'ordre obligat per la disposició general de les representacions historiades en cada una de les impostes que donen el tomb del claustre. Podem enumerar així les escenes :

1.ª Adam i Eva asseguts (lám. I, a), cansats del treball. Eva sosté encara la filosa enlairada mentre que Adam fa reposar l'aixada a terra. Dret, davant d'ell, el fill Set mira el seu pare com sostenint una conversa i amb el gest d'ambdues mans assenyala la direcció del camí que haurà de seguir per a donar compliment a la recomanació paterna.

2.ª Set, amb les mans juntes en actitud de prec (lám. I, b), està davant la porta del Paradís, des de l'interior del qual un àngel li parla. El Paradís és un recinte emmurallat amb portes fortificades. Per quatre obertures de la muralla surten altres tants corrents d'aigua : els quatre rius que reguen la terra. A l'interior s'aixequen dos arbres, l'un poblat de fulles, l'altre sec ; al cim d'aquest darrer s'albira un infant que duu una creu.

3.ª Novament Set davant la porta del Paradís (lám. II, a), a la qual surt l'àngel i dona a Set les llavors demanades que hauran de fruir l'oli de redempció.

4.ª Set, retornat al seu pare Adam (lám. II, a), li mostra la prova d'haver assolit el seu propòsit.

5.ª Adam, estès a terra, és mort (lám. II, b). Eva prega al seu costat. Set (la imatge està molt mutilada) sembla les llavors sota el cap del seu pare.

6.ª El cadàver d'Adam és encara estès a terra (lám. 2, b). De la seva boca ixen tres plançons amb fulles ben diversificades.

7.ª Els tres plançons s'han tornat un arbre esponerós. Dos llenyataires proveïts de destral el tallen. Mentrestant, un tercer carrega a bast un feix dels troncs tallats.

La correspondència d'aquestes escenes amb el text que he transcrit del manuscrit de París és exacta, fins i tot en el detall d'ésser tres llavors i no un plançó, com diuen altres versions, el que Set rep de l'àngel del Paradís. Trobem en canvi en el retaule de la Santa Creu, atribuït al pintor Pere Nicolau, del Museu Provincial de València, obra dels començos del segle xv, una successió d'escenes que semblen derivar d'una altra font literària.¹⁰ Primerament, el que Set planta al sepulcre d'Adam en el primer compartiment del retaule és un esqueix de l'arbre del Paradís (làm. III, a), i amb aquest únic episodi resta closa la llegenda de la identitat de la fusta de pecat i redempció. Vénen després altres cinc escenes posteriors a la Crucifixió, entre les quals estan ben determinades el trobament de la vera creu per santa Helena; el robatori comès per Corroes; la victòria d'Heracli contra Siroes, i l'entrada d'Heracli a Jerusalem, despullat de tota pompa i portant ell mateix la creu (làm. III, b).

Al reracor de la Catedral de Toledo hi ha uns relleus de pedra amb escenes bíbliques,¹¹ iniciades per la representació del treball i fatigs dels primers pares després de l'expulsió del Paradís: Adam cava la terra mentre Eva sosté un infant de bolquers. En un altre relleu, Adam recolzat en el mànec de la destral que li ha servit per a tallar les branques que estan escampades per terra, mana a Set que vagi al Paradís (làm. IV, a). Més explícit és encara per al nostre tema un tercer relleu, en el qual Set, guiat per l'àngel, s'aboca a l'interior del Paradís a través de la porta; l'arbre sec hi apareix ben clarament amb les rels descarnades que arriben fins a l'infern, representat per un monstre de la boca del qual emergeix una testa humana que és la d'Abel, segons la llegenda transcrita. En la cima de l'arbre es mostra un infant embolcallat, com també diu la llegenda (làm. IV, b).

Aquests relleus del reracor de Toledo, atribuïbles als darrers anys del segle XIV, probablement serviren de model als que decoren la gelosia que separa la nau meridional i la capella dels Reyes Nuevos.

10. ELÍAS TORMO, *España*, «Gufas Regionales Calpe», núm. III, *Levante* (Madrid 1923), 147. J. SANCHIS SIVERA, *Pintores Medievales en Valencia* (València 1930), 57.

11. GONZÁLEZ SIMANCAS, *Toledo: Sus monumentos y el arte ornamental* (Toledo 1929), 75.

Ès ben possible que, a desgrat de les escasses proves que podem adduir, l'art medieval s'emparés sovint de tan bella llegenda i en donés ara una part, ara una altra, en obres avui perdudes o mal conegudes. Ès ben curiós de poder-ne constatar una sèrie repartida entre les vidrieres pintades de la catedral i de les esglésies de Sant Martí, Sant Pantaleó, Santa Magdalena i Sant Joan i Sant Nazari de la ciutat francesa de Troyes.¹² A l'església de Sant Pantaleó trobem l'escena de l'àngel fent lliurament del plançó meravellós a Set (fig. 1) ; la història segueix en una vidriera de l'església de Sant Martí, on està representat el moment en què Set planta l'esqueix de l'arbre vora del cap del cadàver

Fig. 1
Església de Sant Pantaleó,
a Troyes
L'àngel lliura a Set el plançó
de l'arbre del Paradís
(Dibuix tret d'una vidriera)

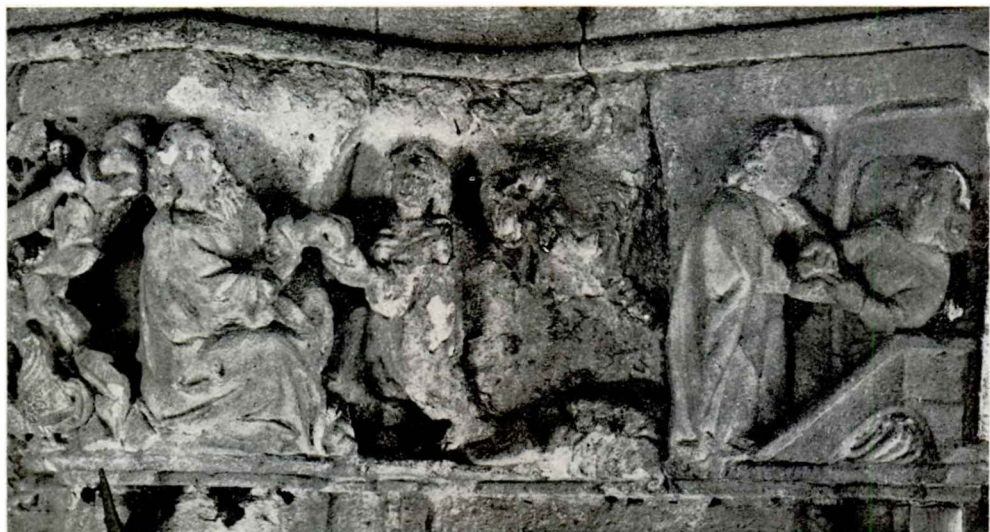
Fig. 2
Església de Sant Martí,
a Troyes
Set planta el plançó de l'arbre
del Paradís en el cadàver d'Adam
(Dibuix tret d'una vidriera)

d'Adam (fig. 2). Si retornem a l'església de Sant Martí trobarem tres històries de Salomó relacionades amb la llegenda de l'arbre de la Creu ; Salomó que no pot utilitzar la fusta de l'arbre en la construc-

12. *Légende de la Croix d'après les verrières des églises de Troyes* (Paris 1876).

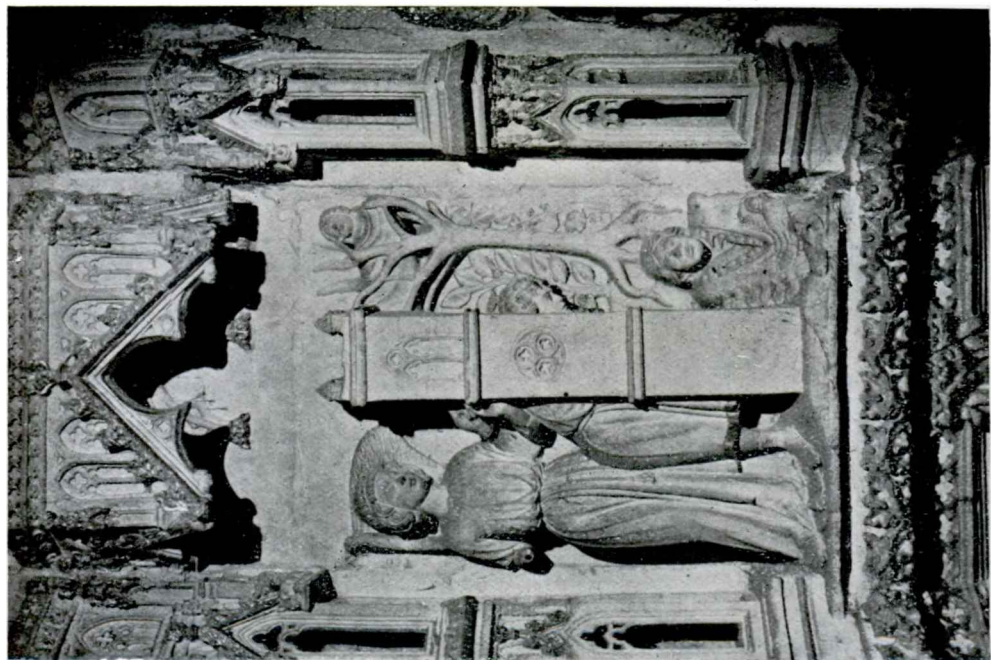
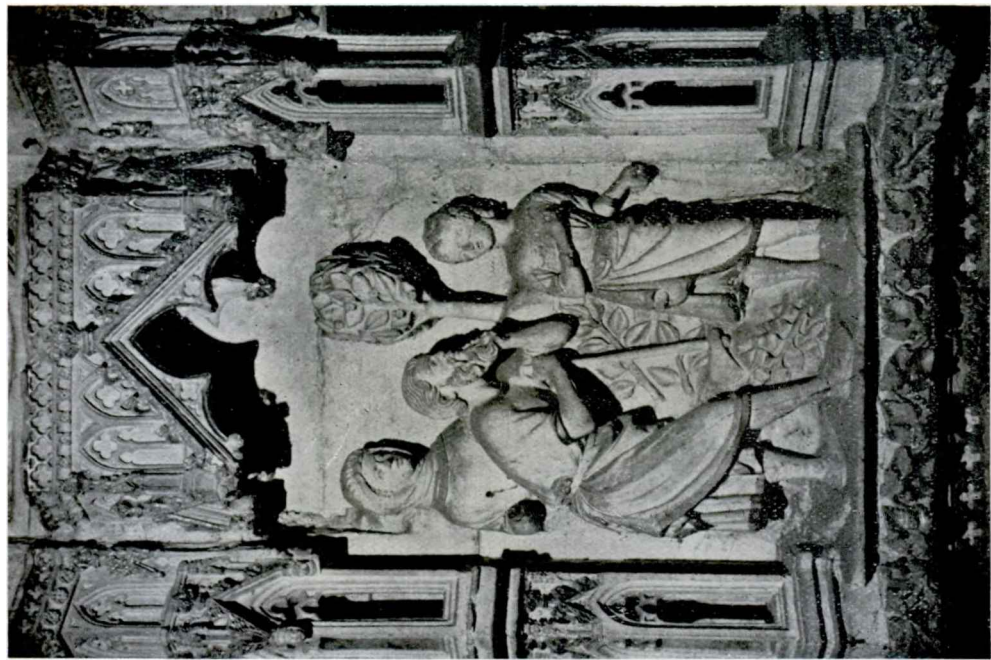
LAM. I. — Impostes del claustre de la catedral de Barcelona.
 a) Adam tramet el seu fill Set al Paradís. — b) Set prega a l'arcàngel guardià
 del Paradís que li lliuri l'oli de misericòrdia.

LÀM. II. — Impostes del claustre de la catedral de Barcelona.
a) Set rep de l'arcàngel les llavors promeses. — *b)* Del cadàver d'Adam broten tres plançons del que serà l'arbre de redempció.

LÁM. III. — València. Museu Provincial. Retaule de la Santa Creu atribuït a Pere Nicolau. — a) Set planta en el cadàver d'Adam l'esqueix de l'arbre del Paradís. — b) Santa Helena prova la virtut de la Creu de Jesús que ha descobert. — El mateix tema, tractat diverses vegades pels pintors italians, trobà un excellent intèrpret en Piero della Francesca a l'església de Sant Francesc d'Arezzo.

LAM. IV. — Toledo. Relleus del reracor de la catedral. — a) Adam frenant el seu fill Set al Paradís. — b) L'àngel mostra a Set l'interior del Paradís.

ció del temple ; la reina de Saba que en declara la virtut sobrenatural, i Salomó que fa portar la fusta sagrada a la piscina probàtica. El trobament de les Creus del Calvari per santa Helena apareix en una vidriera del temple de Santa Magdalena, mentre que és a l'església de Sant Nazari on santa Helena ocupa una altra vidriera representada en l'acte de provar la virtut de la veritable Creu de Jesús, per la resurrecció d'un mort al seu contacte.

Si després d'aquest breu recorregut a través de les diverses representacions artístiques de la llegenda de l'arbre de la Creu retornem als claustres de la Seu de Barcelona, es farà encara més clara i evident la significació donada en un principi. A la Seu de Barcelona, dedicada a la Santa Creu, li escau més que a altres temples haver donat acolliment a la bella llegenda medieval.

A. DURAN I SANPERE

Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
Arxiu Històric de la Ciutat.